

Оксана Альошина

УДК 281.9 (477)

НАЦІОНАЛЬНО-ЦЕРКОВНИЙ РУХ НА ВОЛИНІ

У статті досліджуються основні етапи українського національно-церковного руху на Волині за часів Другої Речі Посполитої. Розглядається діяльність Арсена Річинського, його роль у боротьбі за незалежність Української православної церкви.

Ключові слова: Волинь, Арсен Річинський, національно-визвольний церковний рух.

Национально-церковное движение на Волыне

В статье рассмотрены основные этапы украинского национально церковного движения на Волыни во времена Второй Речи Посполитой. Показана деятельность Арсена Ричинского, его роль в борьбе за независимость Украинской православной церкви.

Ключевые слова: Волынь, Арсен Ричинский, национально-освободительное церковное движение.

The national church movement in Volyn region

In the article the basic stages are considered Ukrainian nationally church to motion on Volhynia in the days of the Second Thing Pospolitoj. Activity of Arsena Richinskogo is rotined, his role in a fight for independence of the Ukrainian orthodox church.

Keywords: Volhynia, Arsen Richinskiy, national liberation church motion.

Протягом 20 – 30-х рр. ХХ ст. православна церква на Волині знаходилась у скрутному становищі. Вона зазнавала тиску з боку польської влади та римо-католицької церкви, що зумовило рух за незалежність та українізацію церкви.

Сучасні вітчизняні вчені чимало уваги приділяють українізаційному процесу зазначеного періоду. Це, зокрема, праці В. Борщевича [1], І. Власовського [3], М. Кучерепи [9], Н. Стоколос [15], Б. Савчука [14], які висвітлюють історію та характер національно-церковного руху на Волині. Відомим організатором церковного руху був А. Річинський. Науковці А. Колодний, А. Гуди-

ма та О. Саган опублікували низку робіт, присвячених діяльності й творчій спадщині А. Річинського. Проте недостатньо висвітленою проблемою залишається діяльність А. Річинського щодо українізації православної церкви на Волині в міжвоєнний період. Тому метою роботи є спроба дослідити участь А. Річинського у проведенні Луцького з'їзду 1927 р. та простежити хід церковного з'їзду в процесі українізації релігійного життя на Волині.

Із піднесення національної свідомості волинян у 20 – 30-х роках ХХ ст. розгорнувся потужний рух, спрямований на демократизацію та українізацію церковно-релігійного життя, встановлення у церкві засад соборноправності.

Про виникнення церковного руху М. Пап'єжинська-Турек писала, що він “у Православній Церкві сформувався з історичного досвіду, котрий, з одного боку, відчував на собі русифікаційний та асиміляційний впливи цієї Церкви, з другого – наслідки багатосолітнього сусідства з усім польським і католицьким. Виріс рух цей через відродження суспільної свідомості із потреби пошуку національної ідентичності” [17, с. 206].

Російське середовище вважало, що православна церква на Волині штучно відірвалась від Російської православної церкви, а тому “стала об'єктом для усіляких експериментів не тільки з боку урядової влади, а й навіть окремих національних меншинських угруповань. Тут головний вплив мали українці, прагнучи, аби церква ставала засобом національно-політичної боротьби” [11, с. 54].

Однією з характерних рис тогочасного національно-церковного руху в православній церкві на території Польщі було те, що сили, спрямовані на його реалізацію, надходили переважно із міст. Саме тут гуртувалась українська інтелігенція, діяли осередки українських політичних партій і “Просвіти”. Водночас у містах здійснення планів українізації церкви виявилось дуже важкою справою, оскільки там воно наштовхувалося на досить добре організований опір тієї частини духовенства, свідомість якої сформувалася за часів Російської імперії. До того ж, у містах значним був прошарок російськомовних православних, котрі, як звичайно, абсолютно не сприймали ідею українізації церкви.

Найбільш активним цей рух був на Волині. Організацію українського церковного руху на цих землях, задоволення потреб населення і водночас формування соціальної бази для здійснення відповідних політико-церковних концепцій взяли на себе міс-

цеві діячі. Український церковний рух був розпорошений і позбавлений єдиного координаційного центру. Він зосереджувався у таких містах, як Володимир-Волинський, Луцьк (Луцьке братство), Кременець (семінарія) і Берестя.

За таких умов працював відомий громадський діяч Арсен Васильович Річинський – яскрава особистість у релігійному житті Волині. Народився він 12 червня 1892 р. у с. Тетельківці Кременецького повіту колишньої Волинської губернії (тепер Тернопільської області) у родині священика. Спочатку Арсен навчався у Кременецькій гімназії, а після закінчення – у Житомирській духовній семінарії. Був постійним учасником літературних та музичних заходів у навчальних закладах, а також членом гуртка, де вивчали історію України. Вели цей гурток по черзі викладачі семінарії – члени Товариства дослідників Волині, яке активно діяло у Житомирі на початку нашого століття [10, с. 3]. Арсен Річинський закінчив Житомирську духовну семінарію і медичний факультет Київського університету. Після закінчення медичного факультету А. Річинського направили у місто Ізяслав. Саме тут, на Західній Волині, розгорнулася його діяльність у царині рідної культури. Організація українських шкіл стримувалася насамперед браком кадрів. Більшість народних учителів погано знали українську мову, літературу, історію. Тому Міністерство освіти Української Народної Республіки розробило спеціальну програму й організувало у кожній губернії курси українознавства для народних учителів. На Волині такі курси діяли у м. Острозі на базі жіночої гімназії графині Блудової. Арсен Річинський був одним із організаторів цієї справи. Курси, де він читав лекції з історії України, збирали нараз близько 400 слухачів [9, с. 82].

Впродовж 1922 – 1939 рр. Арсен Річинський працював лікарем у Володимирі-Волинському. Він був відносно незалежним та фінансово самостійним, що дало йому можливість вести активну громадську діяльність. Річинський розпочинає у 1924 р. видавати власним коштом незалежний місячник українського церковного відродження “На Варті”. Навколо часопису Арсен Річинський об’єднав українську інтелігенцію та організував власне видавництво, де видавав розвідки, присвячені проблемам незалежної Української православної церкви. Ця відомий тоді газеті “Діло” зазначалося: “Річ в тім, що “На Варті” є першим на українських землях в межах Польщі часописом, який поклав собі за завдання систематичну боротьбу за розмосковлення православної церкви

на українських етнографічних землях, проти московської православної ієрархії в Польщі та проти політики департаменту віросповідань у Варшаві. “На Варті” бореться за принципи, поставлені в основу Української православної автокефальної церкви на Наддніпрянській Україні” [2, с. 9]. У цьому часописі Річинський пропагував ідеї українізації православної церкви на Волині і Поліссі, а також запровадження соборного устрою в церкві, вважаючи, що вироблене положення Св. Синоду (про внутрішнє і зовнішнє становище православної церкви в Польщі) закріпить синодально-консисторський лад і позбавить вірних будь-якого голосу в церковних справах.

А. Річинський був переконаний, що потрібно витіснити старослов'янську мову з ужитку. Для цього він укладає збірку церковних співів під назвою “Всенародні співи в українській церкві”. Вона, за словами самого автора, мала полегшити “богослужіння в церкві українською мовою, показати перевагу й красу Служби Божої рідною мовою” [4, с. 27]. З часом вийшли укладені ним збірники “Українська відправа вечірня та рання”, “Українські колядки”.

Проведений 26 вересня 1926 року з'їзд у Рівному став передумовою скликання Луцького з'їзду. Це був з'їзд українських культурно-освітніх організацій Волині за участі представників Холмщини, Галичини, Полісся. На ньому зібралось більше 300 делегатів. Одним із найголовніших питань, яке підтримала більшість учасників, було обговорення проблеми церковної діяльності, вважаючи, що церква була чи не найважливішим двигуном культурно-національного життя. На прохання А. Річинського, з'їзд ухвалив: 1) в тих повітах, де немає легалізованих церковних братств, утворити повітові церковні комітети як церковну секцію відповідної Просвіти; 2) доручити комітету керівництво справою українізації церкви у своєму повіті; 3) установити постійний зв'язок з іншими комітетами з метою створення Волинської церковної української ради, яка оборонятиме справи національної церкви як однієї з найважливіших виховних і освітніх основ українського народу.

Також з'їзд доручив президії вислати до митрополита Варшавського Діонісія меморіал, у якому застеріг вищу церковну владу з приводу ненормального становища православної церкви і вказав на низку життєвих потреб, які вимагали негайного вирішення. У документі зазначалось, що замість впорядкування церковних

відносин, влада “витрачає свої сили на затримання серед нашого народу російського Духа, тобто всього того, що насаджувалося і культивувалося російськими урядами з мотивів чисто політичних. Єдиний спосіб врятувати православну віру – це наблизити церкву до народу, а нарід до церкви” [16, с. 9]. На з’їзді було висунуто такі вимоги: 1) призначити українських єпископів у Володимирі, Луцьку, Кременці; 2) реорганізувати та українізувати духовну консисторію в Кременці; 3) розіслати духовенству накази, щоб воно не поглиблювало розриву між церквою та народом і задовольнило прохання парафій про українізацію богослужінь; 4) притягти до духовного суду єпископа Поліського Олександра за постійне цькування українських священників, а звільнених прийняти на перші вільні вакансії Волинської єпархії; 5) заборонити поширення періодичних російських видань на парафіях та розпочати видавництво релігійної літератури українською мовою; 6) видати українські підручники для навчання релігії в середніх школах; 7) навчання майбутнього духовенства доручити українським педагогам; 8) змінити склад Митрополичої комісії з перекладу богослужбових книг через її бездіяльність; 9) визнати опублікований Синодом “Статут канонічного устрою Польської автокефальної православної церкви” протиканонічним статутом. Цей статут не врахував постанов Крайового помісного собору, джерел канонічного права, встановив сувору систему монархічного впорядкування. На підставі таких домагань, з’їзд запропонував “відкинути цей статут і виробити новий, який справді відповідав би вимогам і духові канонів” [16, с. 10]. З’їзд направив митрополиту Діонісію меморіал, в якому ставилися вимоги щодо подальшої українізації церкви. Подібний меморіал громадські діячі надіслали і волинському воєводі [6, арк.9].

А. Річинський та його однодумці вважали, що не повинні стояти осторонь загрозливих процесів, які відбувалися в церкві. Вони зазначали: “Ми вважаємо можливим розпочати організацію православної людності не з окремих парафій, а відразу з цілої національної групи вірних. Першим кроком на цьому шляху має бути Український церковний з’їзд, який повинен покласти основу організації православного населення українського” [11, с. 63]. З цією метою вони ініціювали скликання православного церковного з’їзду. За таких умов проведення цього з’їзду могло відбутися тільки зі згоди польської влади.

У грудні 1926 р. А. Річинський, П. Доманицький та Є. Петри-

ківський від імені українського православного населення Волині звернулися до міністра віросповідань і освіти з проханням дозволити проведення з'їзду представників православних українців 7 квітня 1927 р. Зазначалось, що за аморальний стан церкви винна церковна промосковська влада, яка “залишила в занедбанні духовні потреби української православної людності” [5, арк.4]. 18 січня 1927 р. Міністерство віросповідань і освіти повідомляло Міністерству внутрішніх справ про свою згоду на проведення з'їзду, останнє взяло справу під свій контроль, що свідчило про значне зацікавлення ним урядових кіл [1, с. 59].

7 лютого 1927 р. А. Річинський від імені часопису “На варті” звернувся до глави православної церкви в Польщі, Варшавського митрополита Діонісія з проханням “про уділення благословення на скликання у м. Луцьку Українського православного церковного з'їзду духовенства та мирян за участю в з'їзді митрополита або кого-небудь з єпископів” [12]. До прохання додався “Статут організації з'їзду”, який містив мету та програму з'їзду, склад учасників.

26 лютого синод церкви визнав намічений у Луцьку з'їзд “у церковному відношенні недоцільним і непотрібним” й наказав “духовенству не осмілюватися бути присутнім на Луцькому з'їзді під страхом канонічної відповідальності та брати участь у його роботі” [5, арк. 165].

Зокрема, було зазначено чимало заперечень щодо організації з'їзду, а саме: 1) у статті 3 зазначалося, що питання про канонічний устрій православної церкви, які належали зібранню духовенства, скликаному Вищою церковною владою, не могли бути предметом обговорення цього з'їзду; 2) ініціативу на скликання з'їзду взяла на себе не бездоганна в православно-церковному відношенні редакція журналу “На Варті”; 3) законними зборами щодо церковно-релігійних питань були ті, які скликалися митрополитом або єпархіальними архієреями, всі інші зібрання і з'їзди, які організовувалися приватними світськими особами, визнали самочинними.

Стаття 6 постанови Синоду від 26 лютого констатувала: “Вища церковна влада в Польщі вже намітила скликання в найближчому по можливості часі місцевого собору Польської православної церкви, який займеться вирішенням усіх тих питань, які є в програмі наміченого Українського церковного з'їзду, – з огляду на те він уявляється цілковито непотрібним” [15, с. 124].

Проте ухвала Св. Синоду не зупинила ініціаторів з'їзду. У Володимирі-Волинському був створений комітет з 17-ти осіб, котрі представляли 9 міст Волині й Полісся, якому було доручено організаційну роботу з підготовки й проведення церковного з'їзду. Участь у його підготовці взяли українські громадські організації. Особливо помітну роль тут відіграли філії “Просвіти”. При її повітових управах створювалися церковні комітети, які розсилали відозви до населення, де роз'яснювали зміст і завдання майбутнього з'їзду. Такі відозви поширювались у Млинівській, Крупецькій, Радзівівській і Вербівській гмінах Дубнівського повіту.

Організаторам з'їзду вдалося добитися дозволу від світської влади на його проведення. Отже, вони вирішили не підпорядковуватись постанові Синоду. Проукраїнськи налаштованим священнослужителям відмовили від участі в ньому, не бажаючи наражати їх на репресії вищої церковної ієрархії.

Церковний з'їзд відбувся 5 – 6 червня 1927 р. в Луцьку. На нього прибуло 565 умандатованих делегатів від усіх повітів Волині, Полісся, Холмщини й Підляшшя. Зокрема, 110 делегатів від Луцького повіту, 97 – від Дубенського, 69 – від Рівненського, 61 – з Ковельського, 38 – з Володимирського, 25 – від Кременецького, 27 – з Костопільського, 21 – від Здолбунівського, Горхівський повіт мав 11 делегатів, Полісся – 18, Холмський – 4 особи, Любомльський – 3 особи. Крім того, було до 200 гостей і 8 послів Сейму та Сенату. Присутніми були Волинський віце-воєвода і Луцький староста. Головував на з'їзді І. Власовський. У президії працювали: посол Б. Козубський, А. Річинський. В. Соловій, М. Тележинський, Д. Ковпаненко, А. Рочняк, І. Гаврилюк і пані Тишецька. Про важливість з'їзду свідчить те, що його привітали студентські громади з Падеброд, Чехії, Православна парафіальна рада в Падебродах, представники товариств “Просвіти” з Рівного, Володимира та Береста, українська еміграція в Олшанці, Центральний комітет Українського народного демократичного об'єднання зі Львова [5, арк. 119].

На ньому були заслухані такі доповіді: “Сучасний стан церковно-релігійного життя українського православного населення Польщі” та “Справа канонічного внутрішнього устрою Православної Церкви в Польщі” (проголосив А. Річинський); “Задоволення релігійних потреб українського православного населення в справах”: а) Служби Божої (А. Річинський); б) науки релігії в церкві, школі і поза школою (П. Артем'юк); в) книг богослужбо-

вих і релігійно-моральної преси (І. Власовський); г) комплектування священиків, дяків і диригентів (В. Ковпаненко); “Справа церковної господарки” (І. Власовський) [5, арк. 91 – 92].

Доповідь А. Річинського “Сучасний стан церковно-релігійного життя православної людности в Польщі” викликала неоднозначну реакцію та дискусії серед присутніх. У ній подавався ґрунтовний аналіз суті суперечностей між прихильниками та супротивниками українізації церкви, головних аспектів її внутрішнього життя та зовнішніх відносин, пропонувалися можливі шляхи її розв’язання.

Так, зокрема, характеризуючи реальний стан православного церковного життя, доповідач наголосив на повному безглузді й занепаді “у церковно-громадському житті православної церкви в Польщі як у внутрішньому укладі, так і в зовнішніх відносинах” [13, с. 18]. У зв’язку з таким невтішним станом справ він наполягав на необхідності повної українізації всіх сфер церковного життя, і в першу чергу мови богослужінь, а також припинення репресій з боку Синоду проти священиків, що підтримують її.

При обговоренні питань чітко означилися дві течії. Менша, але радикально налаштована частина учасників з’їзду, до якої входив А. Річинський, обстоювала погляд, що потрібно негайно й рішуче розірвати з промосковською частиною ієрархії православної церкви в Польщі та запросити єпископів Української автокефальної православної церкви з Києва для висвячення єпископів на західноукраїнські землі [8, с. 12].

У його резолюціях наголошувалося на необхідності призначень на землі з переважно українським населенням єпископів-українців як правлячих архієреїв і членів Синоду. Вимагалось також реорганізувати “духовні консисторії та повітові протоієрати, що були до цього часу розсадниками обрусительства” [3, с. 49]. З’їзд зобов’язав делегатів, “все українське громадянство на місцях без різниці партій, подвоїти освідомлюючу працю серед людей у братствах та інших культурно-національних організаціях; розкривати заміри російської чорної сотні, яка бореться не за церкву, а за старі впливи серед нашого народу й прагне розростання штучно коштом малосвідомої частини нашого населення, затягуючи його до своєї братовбивчої роботи” [7, с. 19 – 21]. Луцький церковний з’їзд завершив свою роботу обранням Українського церковного комітету, який мав впроваджувати у життя його ухвали та скликати в разі необхідності новий церковний з’їзд.

Таким чином, з’їзд став одним із вирішальних чинників пробудження національно-церковного руху на Волині. Його головним досягненням було поширення серед українського населення усвідомлення необхідності боротьби за рідну церкву та українську мову богослужіння, а роль Арсена Річинського у цьому процесі була провідною.

Список використаних джерел та літератури

1. Власовський І. На тему з проблем православ’я / І. Власовський // Церква і нарід. – 1937. – Ч. 1–2.
2. Власовський І. Не прошені опікуни / І. Власовський // Церква і нарід. – 1937. – Ч. 5.
3. За права рідної мови в церкві // Церква і нарід. – 1935. – Ч. 2.
4. К сорокалетию пастырства 1895–1935. : сборник статей по церковным вопросам / упор. Т. П. Теодорович. – Варшава : Синодальная типография, 1935. – 560 с.
5. Матеріали з відродження УАПЦ // Церква і життя. – 1927. – Ч. 1. – С. 120–127.
6. Мартирологія Українських Церков : [у 4-х томах]. – Т. 1. Українська православна церква. – (Документи, матеріали, християнський самвидав України) / О. Зінкевич, О. Воронін. – Торонто – Балтимор : Смолоскип, 1987. – 1207 с.
7. Право на автокефалію // За соборність. – 1933. – Ч. 8.
8. Церковна хроніка // Українська нива. – 1934. – Ч. 3.
9. У Володимирівському казані // Українська нива. – 1928. – Ч. 90–91.
10. Борщевич В. Автономна церква на Волині / В. Борщевич. – Луцьк, 1998. – 97 с.
11. Власовський І. Нарис Історії Української православної церкви / І. Власовський. – Т. 4. – Ч. 2. – К., 1998. – 270 с.
12. Воронін О. Автокефалія Української православної церкви / О. Воронін. – Кенсінгтон : Воскресіння, 1990. – 64 с.
13. Воронін О. Була, є і буде! / О. Воронін. – Саут Баунд Брук, Нью-Джерсі : “Б.в.”, 1989. – 28 с.
14. Історія релігій в Україні : [навч. посібник / А. М. Колодний, П. Л. Яроцький, Б. О. Ломовик та ін. ; за ред. А. М. Колодного, П. Л. Яроцького]. – К. : Т-во „Знання”, КОО, 1999. – 735 с. – (Вища освіта ХХІ століття).
15. Лотоцький О. Автокефалія / О. Лотоцький. – К., 1999. – 236 с.
16. Матвеев Г. Акція навернення українського населення Волині до католицизму 1937-1939 рр. / Г. Матвеев, К. Федевич // Вісник Львівського університету. – Львів. – Вип. 33. – С. 169 – 177.

17. Парафіяльне слово (Українська православна церква Святого Юрія Переможця в Мінеаполісі). – Саут Баунд Брук, Нью-Джерсі : “Б.в.”, 1994. – 22 с.
18. Пащенко В. Православ'я в новітній Історії України : Ч. 1 / В. Пащенко. – Полтава, 1997. – 356 с.
19. Полонська-Василенко Н. Історичні підвалини УАПЦ / Н. Полонська-Василенко. – Мюнхен, 1964. – 12 с.
20. Савчук П. За українську церкву. Національно-церковний рух на Волині у 20–30-ті роки ХХ ст. / П. Савчук. – Івано-Франківськ, 1997. – 116 с.
21. Сливка Ю. Західна Україна в реакційній політиці польської та української буржуазії : 1920–1939 рр. / Ю. Сливка. – К., 1985. – 272 с.
22. Стоколос Н. Г. Динаміка полонізації православної церкви в Польщі у міжвоєнний період : 1918–1939 рр. : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук : спец. 09.00.11 “Релігієзнавство” / Н. Г. Стоколос. – К., 1996. – 25 с.
23. Стоколос Н. Українізація православ'я (з історії Православної Церкви в 20–30-ті роки) / Н. Стоколос. – К., 1998. – 59 с.
24. Стоколос Н. Неунія, як експеримент східної політики / Н. Стоколос // Український історичний журнал. – 1999. – № 4. – С. 75–88.
25. Цішевський В. Діяльність Волинського єпархіального місійного комітету / В. Цішевський // Волинський Православний Вісник. – 1998. – Ч. 2. – С. 55–61.